

Ελένη Παπούλια*

Η ΗΓΕΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ
ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΑΣΤΕΑΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
Κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

Σκοπός αυτής της έρευνας είναι η μελέτη του ηγετικού φαινομένου σε δύο περιβάλλοντα διαφορετικής πολυπλοκότητας, το ασταεκό και το αγροτικό. Πιο συγκεκριμένα, θα ερευνηθεί αν διαφέρουν η συχνότητα με την οποία παρουσιάζεται το ηγετικό φαινόμενο, καθώς και οι μορφές του, στους εφήβους που ζουν στο ασταεκό και το αγροτικό περιβάλλον, όταν εργάζονται από κοινού μέσα σε μικρές ομάδες.

Για ενημέρωση των αναγνωστών θα προηγηθεί περίληψη των κυριότερων στοιχείων του ηγετικού φαινομένου καθώς και των σημαντικών για την έρευνα στοιχείων του ασταεκού και του αγροτικού περιβάλλοντος. Θα ακολουθήσουν οι ενότητες με τις ερευνητικές υποθέσεις, τον τρόπο επιλογής του δείγματος, τα μέσα και τον τρόπο συλλογής του ερευνητικού υλικού, τα στατιστικά στοιχεία και τα ευρήματα με την ερμηνεία τους.

ΤΟ ΗΓΕΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Κύρια πηγή για τα στοιχεία της ενότητας είναι το βιβλίο του M.E. Shaw, *Group Dynamics*, γ' έκδοση, 1981, εκτός κι αν σημειώνεται διαφορετική πηγή.

* Φιλολόγος.

Τι είναι ηγετικό φαινόμενο και τι ηγέτης; Πώς ερμηνεύεται το ηγετικό φαινόμενο; Ποια είναι τα κύρια συμπεράσματα από τις σχετικές έρευνες; Ποιες είναι οι μορφές της ηγετικής συμπεριφοράς που θα ερευνηθούν; Αυτά είναι τα ερωτήματα που θα απαντηθούν στην ενότητα αυτή.

Υπάρχουν αρκετοί τρόποι καθορισμού του τι είναι ηγετικό φαινόμενο και ακόμη περισσότεροι του τι είναι ηγέτης. Σε αυτή την έρευνα θα γίνουν δεκτοί οι ορισμοί που παραθέτει ο Shaw (1981) στο σχετικό κεφάλαιο. Ηγεσία είναι λοιπόν μια διαδικασία άσκησης επιρροής, που κατευθύνεται προς την επίτευξη κάποιου στόχου (σ. 317), ενώ ηγέτης είναι το πρόσωπο που έχει την υποστήριξη των μελών της ομάδας του και είναι ικανό να επηρεάσει τη συμπεριφορά της χωρίς να επικαλεσθεί εξωτερική πηγή εξουσίας, το πρόσωπο που εξασκεί περισσότερη θετική επιρροή στους άλλους από ό,τι οι άλλοι σε αυτό. Με τον όρο *θετική* δηλώνεται ότι η κατεύθυνση της επιρροής είναι η επιθυμούμενη από τον ηγέτη. Αποκλείεται από τον ορισμό το πρόσωπο που εξασκεί αρνητική επιρροή, δηλαδή το πρόσωπο που η ομάδα του καταλήγει να κάνει το αντίθετο απ' ό,τι αυτός επιθυμεί (σ. 319).

Η μεγάλη σημασία που δόθηκε στο ηγετικό φαινόμενο οφείλεται στη στενή σχέση του με την εκπλήρωση των στόχων της ομάδας. Στην προσπάθεια των επιστημόνων, από τις αρχές του 20ού αιώνα, να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν το ηγετικό φαινόμενο, δόθηκε καταρχήν έμφαση στα ατομικά χαρακτηριστικά του ηγέτη, αργότερα στις συγκεκριμένες συνθήκες κάτω από τις οποίες εξασκείται η ηγεσία και τέλος αναγνωρίστηκε η από κοινού επίδραση πολλών παραγόντων.

Η προσέγγιση που έδωσε έμφαση στα ατομικά χαρακτηριστικά του ηγέτη θεωρεί τρεις ομάδες χαρακτηριστικών απαραίτητες για να είναι κάποιος ηγέτης (Carter, 1954).

- Χαρακτηριστικά που διευκολύνουν την ομάδα στην επίτευξη των στόχων της, π.χ. διορατικότητα και ευφυΐα.

- Χαρακτηριστικά απαραίτητα για την ομαλή λειτουργία της, π.χ. ικανότητα να είναι κάποιος αρεστός, συνεργατικότητα.

- Χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την επιθυμία του ατόμου για αναγνώρισή του από την ομάδα, π.χ. πρωτοβουλία, αυτοπεποίθηση, επιμονή.

Επίσης, σε τουλάχιστον 15 χωριστές μελέτες, βρέθηκε το μέσο άτομο που κατέχει κάποια ηγετική θέση να υπερέχει συγκριτικά

με το μέσο άτομο της ομάδας στην ευφυΐα, την πολυμάθεια, την αξιοπιστία στην εκτέλεση των υποχρεώσεών του, την ενεργό συμμετοχή του και την κοινωνικοοικονομική θέση του. Άλλες 10 έρευνες έδειξαν ότι ο μέσος ηγέτης υπερέιχε του μέσου μέλους της ομάδας στην ικανότητα για κοινωνικές σχέσεις, την πρωτοβουλία, την επιμονή, το να καταφέρνει να γίνονται τα πράγματα, την αυτοπεποίθηση, τη διάραση, τη συνεργατικότητα, την ικανότητα προσαρμογής και τη δημοτικότητα (Shaw, 1981, σ. 325). Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας συμβάλλουν στο ηγετικό φαινόμενο από κοινού βέβαια με παράγοντες που σχετίζονται με τις συγκεκριμένες συνθήκες που εξασκείται η ηγεσία.

Τέτοιους παράγοντες ερευνά η δεύτερη προσέγγιση στο χώρο του ηγετικού φαινομένου. Οι παράγοντες αυτοί, που είναι πάρα πολλοί, επηρεάζουν και την ανάδυση του ηγέτη και τη συμπεριφορά του μέσα στην ομάδα. Μερικοί από αυτούς είναι: Το έργο που εκτελεί η ομάδα, η πηγή της εξουσίας του ηγέτη, οι οπαδοί με την επιδοκιμασία τους. Η επιδοκιμασία με τη σειρά της εξαρτάται από την ομαδική επιτυχία και τον τρόπο διανομής των αμοιβών μέσα στην ομάδα.

Το ηγετικό φαινόμενο επηρεάζουν επίσης οι τύποι συμπεριφοράς του ηγέτη, π.χ. η δημοκρατικότητά του, η αυταρχικότητά του ή η φιλελεύθερη συμπεριφορά του.

Συνθέτοντας τις παραπάνω διαπιστώσεις, η τρίτη προσέγγιση για την κατανόηση και ερμηνεία του ηγετικού φαινομένου σχηματίζει διάφορα πρότυπα, προσπαθώντας να συνοπολογίσει τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις των διάφορων παραγόντων της ηγεσίας. Τέτοια σημαντικά ερμηνευτικά πρότυπα μας έδωσαν ο Hollander (1978) και ο Fiedler (1967).

Κατά τον Hollander το ηγετικό φαινόμενο περιλαμβάνει τρία σύνθετα στοιχεία, τη συγκεκριμένη κατάσταση, τον ηγέτη και τους οπαδούς. Σημαντική άποψη της θεωρίας είναι ότι ηγέτης και οπαδοί δεν είναι πολύ διαφορετικοί. Ο Fiedler μάς έδωσε τη σημαντικότερη ίσως ανάλυση του ηγετικού φαινομένου, επειδή ενσωμάτωσε την επίδραση και του ηγετικού στυλ και της συγκεκριμένης κατάστασης και επειδή προσπάθησε να καθορίσει ποιες συμπεριφορές, και κάτω από ποιες συνθήκες, είναι πιθανόν να είναι αποτελεσματικότερες. Ο Fiedler διακρίνει δύο κατηγορίες ηγετών. Αυτούς που κερδίζουν τη μεγαλύτερη ικανοποίηση από

επιτυχημένες διαπροσωπικές σχέσεις και αυτούς που την κερδίζουν από την εκτέλεση κάποιου έργου. Τα δύο αυτά στυλ σε συνδυασμό με μεταβλητές της συγκεκριμένης κατάστασης επηρεάζουν την απόδοση της ομάδας. Τρεις θεωρεί ως τις κυριότερες μεταβλητές: Τη θέση ισχύος του ηγέτη, τη δομή του έργου και τις προσωπικές σχέσεις μεταξύ ηγέτη-μελών. Όσο ισχυρότερη είναι η θέση του ηγέτη, όσο περισσότερο δομημένο τό έργο (δομημένο θεωρείται το έργο που έχει σαφή στόχο, μια μόνο σωστή λύση ή απόφαση και η απόφαση αυτή να μπορεί εύκολα να επιβεβαιωθεί ή να εξακριβωθεί) και όσο καλύτερες προσωπικές σχέσεις έχει με τα μέλη της ομάδας, τόσο ευνοϊκότερη είναι η θέση του. Όταν τώρα η κατάσταση είναι ή πολύ ευνοϊκή ή δυσμενής, τότε αποδοτικότερος είναι ο προσανατολισμένος προς το έργο ηγέτης. Όταν δε η κατάσταση είναι μέτρια ευνοϊκή, τότε αποδοτικότερος είναι ο προσανατολισμένος προς τις διαπροσωπικές σχέσεις ηγέτης. Οι πρόσφατες έρευνες στηρίζουν, σε γενικές γραμμές, τη θεωρία του Fiedler, όχι όμως στο βαθμό που θα ήταν επιθυμητό αυτό.

Συνεχίζοντας τη σύντομη παρουσίαση του ηγετικού φαινομένου, θα αναφέρουμε τα κυριότερα συμπεράσματα, τις κυριότερες υποθέσεις που προκύπτουν από τη μελέτη αυτού του φαινομένου και που στηρίζονται επαρκώς από τα εμπειρικά δεδομένα:

1. Τα άτομα που συμμετέχουν ενεργητικά στις δραστηριότητες της ομάδας έχουν περισσότερες πιθανότητες να κατακτήσουν κάποια ηγετική θέση στην ομάδα, αν τα συγκρίνουμε με άτομα που συμμετέχουν λιγότερο. Εξαίρεση μπορεί να θεωρηθεί ο ειδικός στον τομέα που ενδιαφέρει την ομάδα, που δεν χρειάζεται να συμμετέχει ανοιχτά.

2. Όποιος κατέχει ικανότητες και δεξιότητες σχετικές με το έργο που εκτελεί η ομάδα, έχει περισσότερες πιθανότητες να κατακτήσει ηγετική θέση.

3. Οι αναδυόμενοι ηγέτες είναι αυταρχικότεροι από τους εκλεγμένους ή τους διορισμένους.

4. Η πηγή της εξουσίας του ηγέτη επηρεάζει και τη δική του συμπεριφορά και τις αντιδράσεις των μελών. Υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι η πηγή αυτή αλληλεπιδρά με άλλες μεταβλητές, όπως οι ικανότητες που θεωρείται ότι έχει ο ηγέτης, τα κίνητρά του και η επιτυχία της ομάδας στο στόχο της.

5. Τους αποδοτικούς ηγέτες χαρακτηρίζουν: ικανότητες σχετικές με το έργο, ικανότητες για κοινωνικές σχέσεις και κίνητρο, επιθυμία να είναι ηγέτες.

6. Ο δημοκρατικός ηγέτης ικανοποιεί τα μέλη της ομάδας περισσότερο από τον αυταρχικό.

7. Σε καταστάσεις πίεσης και έντασης, οι ηγέτες συμπεριφέρονται πιο αυταρχικά από ό,τι τα άλλα μέλη της ομάδας.

8. Η επιδοκιμασία που δέχεται ο ηγέτης από τα μέλη της ομάδας εξαρτάται από την επιτυχία στους στόχους της.

9. Ο προσανατολισμένος προς το έργο ηγέτης είναι αποδοτικότερος, όταν η κατάσταση που αφορά το έργο είναι ή πολύ ευνοϊκή ή καθόλου ευνοϊκή, ενώ ο προσανατολισμένος προς τις κοινωνικές σχέσεις ηγέτης είναι αποδοτικότερος σε μέτριες καταστάσεις.

Όπως βλέπουμε, μια από τις κυριότερες διακρίσεις του Fiedler είναι μεταξύ ηγέτη προσανατολισμένου προς τις κοινωνικές σχέσεις και ηγέτη προσανατολισμένου προς το έργο. Μια παρόμοια διάκριση γίνεται από τους Bales και Slater (1955). Η έρευνά τους καταλήγει στη διάκριση ηγετών κοινωνικοσυναισθηματικού χώρου και ηγετών έργου σε ορισμένες ομάδες. Στο χώρο δε του έργου διακρίνονται δύο τύποι ηγετικής συμπεριφοράς: Αφενός η προσφορά ιδεών, απόψεων, προτάσεων και αφετέρου η προσφορά υποδείξεων, καθοδήγησης και διακανονιστικών προσπαθειών. Μια επιπλέον διάκριση γίνεται μεταξύ ομάδων που έφθασαν σε ψηλό βαθμό συμφωνίας μεταξύ τους ως προς την απόδοση της ηγετικής συμπεριφοράς στα μέλη τους και ομάδων που ο βαθμός συμφωνίας μεταξύ των μελών τους ως προς την απόδοση της ηγετικής συμπεριφοράς ήταν χαμηλός. Παρατηρήθηκε ότι στις ομάδες υψηλής συμφωνίας υπήρχε μια τάση, τα άτομα που κρίνονταν ότι πρόσφεραν καθοδήγηση και ιδέες (ειδικό του έργου) να κρίνονται και ως τα περισσότερο αρεστά, με το τελευταίο χαρακτηριστικό (αρεστά) ασταθέστερο από τα υπόλοιπα (β.α., σ. 286). Αντίθετα, στις ομάδες χαμηλής συμφωνίας ως προς την απόδοση του κύρους διαφοροποιήθηκαν -μεταξύ άλλων- οι παράγοντες: αρέσκεια αφενός και ιδέες-καθοδήγηση αφετέρου. Οι ιδέες και η καθοδήγηση έτειναν να συμπορεύονται (β.α., σ. 288). Επειδή ο Bales υποθέτει ότι ο ψηλός βαθμός συμφωνίας ως προς την απόδοση του κύρους που πέτυχαν ορισμένες ομάδες θα πρέπει να οφείλεται στην ύπαρξη κοινού υπόβαθρου από αξίες ανάμεσα στα μέλη τους, κρίθηκε σκόπιμο σε αυτή την έρευνα να μελετηθούν -εκτός από τη γενική ηγετική

συμπεριφορά- και οι επιμέρους μορφές της, η κοινωνικοσυναισθηματική ηγετική συμπεριφορά και η συμπεριφορά έργου με τις υποκατηγορίες της, την προσφορά ιδεών και την καθοδήγηση, αφού οι ομάδες του αγροτικού περιβάλλοντος θα πρέπει να διαθέτουν κοινό αξιολογικό υπόβαθρο σε μεγαλύτερο βαθμό από τις ομάδες του αστακού περιβάλλοντος.

ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΚΑΙ ΑΣΤΕΑΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Τα δύο διαφορετικής πολυπλοκότητας περιβάλλοντα αντιστοιχούν σε γενικές γραμμές με την «κοινότητα» και «κοινωνία» ή «ένωση», διάκριση που πρότεινε ο Tonnies (Ταίνις, 1975), με κριτήριο το χαρακτήρα των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη των ομάδων. «Κοινότητα» είναι η στένη ιδιωτική και αποκλειστική συμβίωση, π.χ. η οικογένεια, η γειτονιά, ενώ «κοινωνία» ή «ένωση» είναι δημόσιος βίος, σχέση που δημιουργεί κανείς συνειδητά και εσκεμμένα, π.χ. οι ομάδες που έχουν σχέση με οικονομικά συμφέροντα. Στην «κοινότητα» τα άτομα συμμετέχουν με ολόκληρη την προσωπικότητά τους, ικανοποιούν μέσα στην ομάδα όλους ή τους περισσότερους σκοπούς τους, ενώ στις «ενώσεις» τα άτομα δεν συμμετέχουν ολοκληρωτικά, αλλά επιδιώκουν την πραγματοποίηση συγκεκριμένων και επιμέρους σκοπών. Μια από τις χαρακτηριστικές μορφές κοινωνικής ζωής για την «κοινότητα» είναι και η ζωή του αγροτικού χωριού και της επαρχιακής πόλης, ενώ για την «ένωση» η αστακή ζωή (β.α., σ. 15).

Η «κοινότητα» χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία της ομάδας πάνω στο άτομο, χρησιμοποιεί την ομόνοια, τα ήθη-έθιμα και τη θρησκεία ως είδη κοινωνικού ελέγχου και οι βασικές της κοινωνικές σχέσεις είναι η συντροφικότητα, η συγγένεια, η γειτονιά (β.α., σ. 15), μια δε από τις χαρακτηριστικές εκφράσεις της είναι ο κοινωνικός σχηματισμός του χωριού ή της «μικρής κοινότητας» που κατά τον Redfield (Bottomore, 1974, σ. 130) είναι *ευδιάκριτη* -είναι εμφανή τα όριά της- *έχει μικρό μέγεθος, ομοιογένεια* -οι δραστηριότητες και οι τρόποι του σκέπτεσθαι είναι σε μεγάλο βαθμό όμοιοι για όλα τα πρόσωπα του ίδιου φύλου και της ίδιας ηλικίας- και η σταδιοδρομία μιας γενιάς επαναλαμβάνει εκείνη της προηγούμενης και *έχει αυτάρκεια* -παρέχει δυνατότητες για όλες τις δραστηριότητες και ανάγκες των μελών της.

Στην «κοινωνία» ή «ένωση», το ανθρώπινο ον είναι στην κυριολεξία «άτομο» και η κατάσταση του στην κοινωνία είναι -εν μέρει

τουλάχιστον - το αποτέλεσμα λογικού υπολογισμού και συμβατικών σχέσεων με τα άλλα άτομα. Η «κοινωνία» χρησιμοποιεί τη συνθήκη και τη νομοθεσία ως είδη κοινωνικού ελέγχου (Bottomore, 1974, σ. 144). Μια από τις χαρακτηριστικές εκφράσεις της είναι η πόλη, που κατά τον Wirth (Hattreis, 1957, σ. 50) είναι ένας σχετικά μεγάλος, πυκνοκατοικημένος και μόνιμος σχηματισμός από κοινωνικά ετερογενή άτομα, χαρακτηρίζεται από απρόσωπες, επιφανειακές, παροδικές και αποσπασματικές σχέσεις, υποτίμηση της αλληλεγγύης, έξαρση της ατομικότητας (β.α., σ. 60).

Ό,τι ενδιαφέρει σε αυτή την έρευνα από τα χαρακτηριστικά του χωριού και της πόλης είναι:

Για το χωριό, τα περιορισμένα ερεθίσματα που δέχονται οι κάτοικοι -συγκριτικά με την πόλη- (Weiner, 1976, Κηπουρού κ.ά., 1978), η έμφαση στη συμμόρφωση και την ομοφονία με συνέπεια τις περιορισμένες ευκαιρίες για ανάληψη πρωτοβουλιών και την αποδοκμασία των νεωτερισμών και η έμφαση στη συνεργασία (τουλάχιστον μέσα στην οικογένεια), την αλληλεγγύη και τις διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς και η ύπαρξη κοινού πολιτιστικού υπόβαθρου και κοινωνικών αξιών που μοιράζονται όλα τα μέλη του.

Για την πόλη, τα πλούσια ερεθίσματα για τη γλωσσική και την πνευματική ανάπτυξη, οι περισσότερες ευκαιρίες για ανάληψη πρωτοβουλιών, η έμφαση στην ανεξαρτησία, η επιβράβευση για τη νεωτεριστική συμπεριφορά, η ανομοιογένεια των κατοίκων και η έξαρση της ατομικότητας.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Η διαφορά της πολυπλοκότητας στα δύο περιβάλλοντα, το αγροτικό και το αστακό, θα πρέπει να επηρεάζει την ηγετική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, επειδή αφενός στο αστακό περιβάλλον τά άτομα δέχονται περισσότερα ερεθίσματα και έχουν περισσότερες ευκαιρίες για ανάληψη πρωτοβουλιών, καθώς και περισσότερη ανεξαρτησία και αφετέρου επειδή η ηγετική συμπεριφορά, τουλάχιστον σε ορισμένες μορφές της που σχετίζονται με την εκτέλεση του έργου της ομάδας, χαρακτηρίζεται από προσφορά ιδεών και κατεύθυνσης (Bales - Slater, 1955) και πιθανότατα σχετίζεται θετικά με χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως πρωτοβουλία, αυτοπεποίθηση (Carter, 1954) και πολυμάθεια και ενεργό συμμετοχή (Shaw, 1981), επιπλέον δε επειδή το έργο είναι γλωσσικό και οι ευκαιρίες για γλωσσική ανάπτυξη περισσότερες στο αστακό πε-

ριβάλλον, η πρώτη υπόθεση είναι ότι οι ηγετικές συμπεριφορές που σχετίζονται με το έργο θα παρουσιαστούν εντονότερα στο αστεακό περιβάλλον. Δηλαδή περισσότερα άτομα και σε μεγαλύτερο βαθμό θα αναλάβουν ηγετικούς ρόλους, τουλάχιστον όταν αυτοί σχετίζονται με την εκτέλεση του έργου (προσφορά ιδεών και καθοδήγησης).

Επειδή οι ερευνητικές ομάδες έχουν συσταθεί αποκλειστικά για την εκτέλεση έργου, υποθέτουμε ότι η γενικευμένη μορφή της ηγεσίας που ορίζεται ως η «επιρροή, που εξασκεί ένα άτομο στην ομάδα με σκοπό την επίτευξη κάποιου στόχου» (β.α., σ. 317), θα παρουσιαστεί εντονότερη στο αστεακό περιβάλλον.

Επειδή στο αγροτικό περιβάλλον η συνεργασία και οι στενές διαπροσωπικές σχέσεις θεωρείται ότι παίζουν καθοριστικό ρόλο (Κατάκη, 1984· Polemi-Todoulou, 1981· Dragonas, 1983), υποθέτουμε ότι οι ηγετικές συμπεριφορές του κοινωνικοσυναισθηματικού χώρου θα παρουσιαστούν εντονότερα στο αγροτικό περιβάλλον. Δηλαδή, περισσότερα άτομα και σε μεγαλύτερο βαθμό θα αναλάβουν τη χαλάρωση της ομάδας από την ένταση, και θα είναι αρεστά.

Επειδή στο αγροτικό περιβάλλον υπάρχει κοινό αξιολογικό υπόβαθρο, υποθέτουμε ότι θα υπάρχει περισσότερη συμφωνία ως προς την απόδοση των ηγετικών ρόλων. Δηλαδή περισσότερα άτομα θα συμφωνούν ως προς το ποια μέλη της ομάδας ανέλαβαν τους διάφορους ηγετικούς ρόλους.

ΜΕΡΟΣ Β΄: Η ΕΡΕΥΝΑ

ΤΡΟΠΟΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 150 αγόρια και κορίτσια της Γ΄ Γυμνασίου, 75 από το αγροτικό περιβάλλον και 75 από το αστεακό. Από την κάθε κατηγορία των 75 μαθητών σχηματίστηκαν 15 πενταμελείς ομάδες ως εξής: 5 ομάδες αγοριών, 5 κοριτσιών και 5 μικτές, από τις οποίες οι τρεις περιείχαν 3 αγόρια και 2 κορίτσια και οι άλλες δύο, 2 αγόρια και 3 κορίτσια.

Η επιλογή των υποκειμένων έγινε με τυχαίο τρόπο, αφού προηγουμένως είχαν ελεγχθεί οι παρακάτω μεταβλητές:

1. Η ηλικία των υποκειμένων (14 και 15 ετών)
2. Η σχολική τάξη (Γ΄ Γυμνασίου)
3. Ο τύπος του σχολείου (μικτά δημόσια)

4. Η γλώσσα (ελληνική)

5. Η εντοπιότητα (τόπος γέννησης και μόνιμης διαμονής ήταν ο τόπος εξέτασης) και

6. Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα (Δημοτικό και τρεις πρώτες τάξεις Γυμνασίου).

Το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης για την κοινωνικο-οικονομική θέση του πατέρα, μια και θα ήταν πολύ δύσκολο να εξασφαλισθεί το απαιτούμενο δείγμα, αν ως δείκτη χρησιμοποιούσαμε το επάγγελμά του, επειδή θα υπήρχε ελάχιστη επικάλυψη ανάμεσα στις ασχολίες των κατοίκων των χωριών και της Αθήνας.

Ως προς τη διάσταση του περιβάλλοντος, προτιμήθηκαν δύο ακραία σημεία στο συνεχές της κοινωνικής αλλαγής, επειδή, όπως προειδοποιεί ο Triandis (1972), η δειγματοληψία στους διάφορους πολιτισμούς -υποκατηγορίες πολιτισμού εδώ- πρέπει να γίνεται σε ακραία σημεία των ανεξάρτητων ή εξαρτημένων μεταβλητών της έρευνας (Dragonas, 1983, σ. 141). Ο καθορισμός των περιοχών που αποτέλεσαν το αντιπροσωπευτικό δείγμα του αγροτικού περιβάλλοντος έγινε με βάση: 1. πληροφορίες γενικές από τις ίδιες τις κοινότητες, 2. τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν σε πρόσφατη έρευνα (Dragonas, 1983), 3. πληροφορίες από την τελευταία απογραφή της Στατιστικής Υπηρεσίας σχετικά με τον ακριβή πληθυσμό των χωριών, 4. την ύπαρξη Γυμνασίου στην κοινότητα, 5. την ύπαρξη στην Γ' Γυμνασίου ενός αριθμού από 20 και πάνω μαθητές που θα επέτρεπε το σχηματισμό τριών τουλάχιστον πενταμελών ομάδων, εφόσον υπήρχαν περιορισμοί στην επιλογή του δείγματος, και 6. την ύπαρξη αίθουσας στο σχολείο που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την έρευνα, ενώ στις άλλες αίθουσες θα γινόταν το μάθημα. Τα χωριά που τελικά ερευνήθηκαν ήταν το Καπαρέλλι στη Βοιωτία, το Σοφικό στην Κορινθία και το Διακοφτό στην Αχαΐα. Το δείγμα του ασταεκού περιβάλλοντος ήταν αθηναϊκό. Ερευνήθηκαν σχολεία του «Διαμερίσματος Αθηνών», ενώ αποκλείστηκαν οι περιοχές της Δυτικής Αττικής που οι κάτοικοι της σχετικά πρόσφατα μετανάστευσαν από τον επαρχιακό χώρο, στην πλειονότητά τους. Τα Γυμνάσια που εξετάστηκαν ήταν το 29ο, το 46ο και το 61ο.

Ανεξάρτητες μεταβλητές στην έρευνα είναι το περιβάλλον με τις δύο διαστάσεις του, την αγροτική και την ασταεκή, και το φύλο με τις δύο αμιγείς ομάδες, αγοριών - κοριτσιών, και την

τρίτη μικτή. Εξαρτημένες είναι οι τρεις επιμέρους μορφές της ηγετικής συμπεριφοράς -δύο του χώρου του έργου (προσφορά ιδεών και καθοδήγησης) και μία του κοινωνικο-συναισθηματικού χώρου- και η γενικευμένη μορφή ως τέταρτη. Σταθερές μεταβλητές είναι: η ηλικία των υποκειμένων, η σχολική τάξη, ο τύπος του σχολείου, η γλώσσα, η εντοπιότητα και εν μέρει η κοινωνική τάξη.

ΜΕΣΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Δύο μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή του ερευνητικού υλικού, η παρατήρηση και οι αξιολογήσεις των υποκειμένων.

Η παρατήρηση πραγματοποιήθηκε από δύο ερευνητές, που βαθμολογούσαν την παρατηρούμενη συμπεριφορά με βάση αριθμητική κλίμακα από το 1 ως το 5, όπου το 1 σήμαινε «καθόλου», το 2 «λίγο», το 3 «μέτρια», το 4 «πολύ» και το 5 «πάρα πολύ», τα δε επιρρήματα αντιστοιχούσαν σε διαφορετική συχνότητα εμφάνισης της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Η ίδια κλίμακα χρησιμοποιήθηκε και για τις αξιολογήσεις των εφήβων, που αποτελούνταν από τις απαντήσεις στις παρακάτω τέσσερις ερωτήσεις: α) Ποιος, κατά τη γνώμη σας, είχε τις καλύτερες ιδέες; β) Ποιος, κατά τη γνώμη σας, κατεύθυνε τη συζήτηση; γ) Ποιος σας άρεσε περισσότερο, ποιον συμπαθούσατε περισσότερο; και δ) Ποιον θα μπορούσατε να χαρακτηρίσετε ως αρχηγό; Οι αξιολογήσεις των εφήβων έγιναν μετά από την εκτέλεση του έργου που είχε ανατεθεί στην ομάδα. Έγιναν πέντε αξιολογήσεις στην κάθε πενταμελή ομάδα. Οι αξιολογήσεις αυτές ζητήθηκαν με σκοπό να ερευνηθεί η συμφωνία των εφήβων ως προς την απόδοση της ηγετικής συμπεριφοράς.

ΤΡΟΠΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Η παρατήρηση πραγματοποιήθηκε από δύο γυναίκες ερευνητρίες κατάλληλα εκπαιδευμένες και προετοιμασμένες. Οι βαθμολογίες τους αναλύθηκαν στατιστικά για να διαπιστωθεί η συμφωνία τους με τη μέθοδο των Lawlis και Lu (1972), που περιλαμβάνει δύο κριτήρια, ένα για τον αριθμό των απόλυτα ταυτιζόμενων βαθμών $R=0$ και ένα για τον αριθμό των κατά ένα βαθμό αποκλίσεων $R=1$. Και οι 8 δείκτες -τέσσερις για κάθε κριτήριο- ήταν στατιστικά σημαντικοί στο επίπεδο .01. Ακολουθεί ο σχετικός πίνακας (Πίνακας 1):

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Συμφωνίες κριτών

Ηγετικές συμπεριφορές	R=0	χ^2	R-1	.05	.01	Βαθμοί ελευθερίας
1. Προσφορά ιδεών	55,79		61,87	3,84	6,64	1
2. Κατεύθυνση	54		75,65	»	»	»
3. Κοινωνικο-συναισθηματικός χώρος	35,79		49,14	»	»	»
4. Γενικευμένη μορφή	54		61,87	»	»	»

Το έργο ήταν η συζήτηση ενός θέματος στενά δεμένου με τη ζωή των παιδιών. Η επιλογή ενός τέτοιου έργου έγινε επειδή συγκέντρωνε τα εξής πλεονεκτήματα: Παρουσίαζε ενδιαφέρον, προσφερόταν για την έκφραση σκέψεων και συναισθημάτων, αλλά και για ανταλλαγή πληροφοριών, χωρίς από την άλλη πλευρά να απαιτεί ιδιαίτερες πνευματικές ικανότητες. Ευνοούσε έτσι τη μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή, χωρίς να δημιουργεί ιδιαίτερο άγχος. Το προς συζήτηση θέμα ήταν το εξής:

«Οι νέοι της ηλικίας σας

1. Ποια πράγματα έχουν τη μεγαλύτερη σημασία για τους συνομηλικούς σας;
2. Ποια είναι τα κυριότερα προβλήματά τους;
3. Ποια είναι τα κυριότερα ενδιαφέροντά τους;
4. Ποια είναι η δική σας γνώμη, η στάση γι' αυτά τα ενδιαφέροντα;»

Η διαδικασία συλλογής του ερευνητικού υλικού ήταν η εξής: Η κάθε πενταμελής ομάδα ερχόταν σε αίθουσα του σχολείου που δεν χρησιμοποιούνταν για μάθημα. Δίνονταν οι εξηγήσεις για την έρευνα και το έργο της ομάδας. Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβαλλόταν να είναι οι ερευνητές φιλικοί και ήρεμοι, αλλά και ουδέτεροι και απρόσωποι. Οι εξηγήσεις και οδηγίες είχαν ως εξής:

«Κάνουμε μια έρευνα σχετικά με τα φαινόμενα που παρατηρούνται όταν οι άνθρωποι βρίσκονται μαζί και εργάζονται μαζί με άλλους και θα θέλαμε να μας βοηθήσετε. Τα ονόματά σας δεν μας ενδιαφέρουν. Μας ενδιαφέρουν αυτά που θα συζητήσετε εδώ. Σας δίνουμε ορισμένες ερωτήσεις και θα θέλαμε να τις συζητήσετε. Μπορείτε να μιλάτε τελείως ελεύθερα, δεν ανακοινώνεται τίποτα απ' όσα θα συζητήσετε εδώ».

Θεωρήσαμε απαραίτητο να στρέψουμε την προσοχή των παιδιών στο περιεχόμενο των λόγων τους, και όχι στον τρόπο με τον οποίο θα φερθούν, ώστε να μην επηρεαστεί η συμπεριφορά τους,

η παρατήρηση της οποίας ήταν ο πραγματικός σκοπός μας. Μετά το τέλος του έργου, κατά τη διάρκεια του οποίου οι παρατηρητές κατέγραφαν σε ειδικό φύλλο χαρτιού, δίνονταν στα παιδιά οι ερωτήσεις της αξιολόγησης. Η όλη διαδικασία διαρκούσε μία περίπου διδακτική ώρα για την κάθε πενταμελή ομάδα. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1985, πρωινές ώρες.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Αναλύθηκε στατιστικά με τη μέθοδο ανάλυσης διασποράς (ANOVA) η βαθμολογία των κριτών-παρατηρητών. Το στατιστικό σχέδιο περιλάμβανε μια 2x3x4 ανάλυση διασποράς. Οι αντίστοιχοι παράγοντες ήταν: Το περιβάλλον, αγροτικό-αστεακό (2), το φύλο, ομάδες αγοριών, κοριτσιών και μικτές (3), και οι τέσσερις μορφές ηγετικής συμπεριφοράς (4). Η αξιοπιστία της παρατήρησης εξασφαλίστηκε με τους τέσσερις δείκτες συμφωνίας για κάθε κριτήριο ($R=0$, $R=1$), όπως προαναφέρθηκε. Επίσης οι αξιολογήσεις των υποκειμένων της έρευνας ελέγχθηκαν, για το βαθμό της συμφωνίας των μελών της κάθε ομάδας μεταξύ τους ως προς την απόδοση της ηγετικής συμπεριφοράς, με τη μέθοδο Kendall W (Παρασκευόπουλος, 1974, σ. 158). Συγκεντρώθηκαν 120 δείκτες συμφωνίας, τέσσερις σε κάθε πενταμελή ομάδα, που αντιστοιχούσαν στις τέσσερις διαφορετικές μορφές ηγετικής συμπεριφοράς.

ΜΕΡΟΣ Γ': ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥΣ

Οι εκτιμήσεις των παρατηρητών ερευνήθηκαν με τη μέθοδο ανάλυσης διακυμάνσεως και έδωσαν τα εξής αποτελέσματα (Πίνακας 2).

Από τις κύριες επιδράσεις, στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα έδωσε το περιβάλλον $F(6,81)=26,41$, $P<.01$. Δηλαδή, η ηγετική συμπεριφορά στο αστεακό περιβάλλον ήταν εντονότερη από το αγροτικό περιβάλλον. Καμία από τις αλληλεπιδράσεις δεν έδωσε στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα.

Από τον έλεγχο για τη συμφωνία στις αξιολογήσεις των εφήβων έχουμε τα εξής αποτελέσματα (Πίνακες 3, 4, 5 και 6).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ανάλυση διασποράς της ηγετικής συμπεριφοράς ως προς το περιβάλλον, το φύλο και τις τέσσερις διαφορετικές μορφές

Πηγή διασποράς	Τετράγωνο	B.E.	Μέσο τετράγωνο	F-τιμή	Πιθανότητα
Μεταξύ ομάδων	1.033,12	149			
Περιβάλλον (Α)	156,06	1	156,06	26,41	.01
Φύλο (Β)	21,64	2	10,82	1,83	N.S.
(Α) x (Β)	4,53	2	2,26	0,38	N.S.
Σφάλμα διασποράς μεταξύ ομάδ.	850,89	144	5,91		
Εντός ομάδων	8.954,75	450			
Οι 4 μορφές (Γ)	14,14	3	4,71	0,23	N.S.
(Α) x (Γ)	1,26	3	0,42	0,02	N.S.
(Β) x (Γ)	2,61	6	0,87	0,04	N.S.
(Α) x (Β) x (Γ)	0,95	6	0,16	0,01	N.S.
Σφάλμα διασποράς εντός ομάδ.	8.935,79	432	20,68		

Από τους 60 δείκτες συμφωνίας στο αστεακό περιβάλλον μόνον τρεις έδωσαν στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα, δηλαδή μόνον τρεις φορές στις αξιολογήσεις των υποκειμένων υπήρξε συμφωνία για τη θέση που κατέκτησε το κάθε μέλος της πενταμελούς ομάδας ως προς μία από τις μορφές ηγετικής συμπεριφοράς.

Από τους 60 δείκτες συμφωνίας στο αγροτικό περιβάλλον μόνον οκτώ έδωσαν στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα, πάντως όμως υπερδιπλάσιοι του αστεακού περιβάλλοντος, δηλαδή οκτώ φορές στις αξιολογήσεις των υποκειμένων υπήρξε συμφωνία για τη θέση που κατέκτησε το κάθε μέλος της πενταμελούς ομάδας ως προς μία από τις μορφές ηγετικής συμπεριφοράς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Δείκτες Kendall W των 15 ομάδων του αστεακού περιβάλλοντος για τις 4 μορφές ηγετικής συμπεριφοράς (Ιδέες Α, Καθοδήγηση Β, Κοινωνικός χώρος Γ, Γενικευμένη μορφή Δ)

Αστεακό περιβάλλον											
Αγόρια				Κορίτσια				Μικτά			
A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ
0,13	0,28	0,26	0,13	0,16	0,12	0,01	0,12	0,25	0,16	0,19	0,54
0,15	0,07	0,28	0,22	0,19	0,15	0,15	0,45	0,21	0,53	0,47	0,43
0,13	0,13	0,08	0,06	0,34	0,03	0,28	0,14	0,09	0,13	0,08	0,24
0,11	0,10	0,13	0,09	0,10	0,04	0,17	0,35	0,32	0,31	0,55	0,28
0,30	0,82	0,36	0,20	0,24	0,10	0,15	0,17	0,11	0,07	0,12	0,11

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Δείκτες Kendall W των 15 ομάδων του αγροτικού περιβάλλοντος για τις 4 μορφές ηγετικής συμπεριφοράς (A, B, Γ, Δ)

Αγροτικό περιβάλλον											
Αγόρια				Κορίτσια				Μικτά			
A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ
0,03	0,14	0,71	0,49	0,07	0,03	0,08	0,07	0,48	0,09	0,57	0,18
0,37	0,42	0,87	0,62	0,02	0,06	0,27	0,15	0,15	0,06	0,25	0,10
0,14	0,18	0,18	0,55	0,06	0,05	0,53	0,23	0,14	0,12	0,44	0,46
0,49	0,38	0,12	0,22	0,16	0,17	0,18	0,04	0,08	0,04	0,36	0,34
0,21	0,06	0,19	0,05	0,04	0,05	0,09	0,13	0,36	0,11	0,24	0,30

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Οι τιμές χ^2 για τους αντίστοιχους δείκτες Kendall W των ομάδων του ασταεκού περιβάλλοντος

Ασταεκό περιβάλλον											
Αγόρια				Κορίτσια				Μικτά			
A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ
2,62	5,53	5,27	2,60	3,36	2,50	0,26	2,40	5,02	3,20	3,89	10,8
2,94	1,40	5,53	4,40	3,74	2,98	3,09	9,10	4,22	10,6	9,38	8,6
2,56	2,62	1,70	1,20	6,79	0,55	5,65	2,80	1,76	2,66	1,70	4,87
2,13	2,00	2,60	1,85	2,08	0,86	3,46	7,02	6,50	6,18	11,11	5,59
6,00	1,82	7,12	3,94	4,73	2,00	3,05	3,41	2,13	1,37	2,46	2,17

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Οι τιμές χ^2 για τους αντίστοιχους δείκτες Kendall W των ομάδων του αγροτικού περιβάλλοντος

Αγροτικό περιβάλλον											
Αγόρια				Κορίτσια				Μικτά			
A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ	A	B	Γ	Δ
0,58	2,80	14,35	4,84	1,37	0,63	1,54	1,40	9,68	1,85	11,45	3,60
7,43	8,46	17,40	12,4	0,40	1,28	5,53	3,05	3,00	1,34	5,01	2,00
2,81	3,60	3,53	10,0	1,18	1,11	10,6	4,62	2,80	2,40	8,80	9,18
9,84	7,60	2,50	4,4	3,29	3,41	3,67	0,86	1,54	0,86	7,20	6,89
4,25	1,18	3,89	1,0	0,86	1,05	1,81	2,63	7,12	2,13	4,73	6,00

:Τμή στατιστικός σημαντική στο επίπεδο .05 (χ^2_2 9,49)

:Τμή στατιστικός σημαντική στο επίπεδο .01 (χ^2 13,28)

Ερμηνεία των ευρημάτων: Το περιβάλλον έπαιξε ρόλο στη συχνότητα εμφάνισης της ηγετικής συμπεριφοράς. Όπως αναμενόταν, στο ασταεκό περιβάλλον το ηγετικό φαινόμενο εμφανίστηκε εντο-

νότερο από το αγροτικό, γεγονός που θα πρέπει να αποδώσουμε στις περισσότερες ευκαιρίες για ανάληψη πρωτοβουλιών και τη μεγαλύτερη έμφαση στην ανεξαρτησία, που ευνοούνται περισσότερο στο ασταεκό περιβάλλον, σε συνδυασμό με το ότι το έργο ήταν γλωσσικό και οι ευκαιρίες για γλωσσική ανάπτυξη είναι περισσότερες στο ασταεκό περιβάλλον. Είναι πιθανόν επίσης ότι τα παιδιά του ασταεκού περιβάλλοντος είχαν λιγότερο άγχος, λόγω της μεγαλύτερης εξοικείωσής τους με καινούρια ερεθίσματα (Vassiliou, G. κ.ά., 1968), ή επειδή σε μικρότερο βαθμό επηρεάστηκαν αρνητικά από την παρουσία των παρατηρητών (ξένων), λόγω εξασθένησης της λειτουργικότητας της παραδοσιακής εσωμάδας (Vassiliou V. και Vassiliou G., 1973).

Οι υποθέσεις για τις επιμέρους μορφές ηγετικής συμπεριφοράς, ότι δηλαδή στο ασταεκό περιβάλλον θα έπρεπε να παρατηρηθεί υπεροχή στις ηγετικές συμπεριφορές που αφορούν το έργο, ενώ στο αγροτικό υπεροχή στην ηγετική συμπεριφορά του κοινωνικο-συναισθηματικού χώρου, δεν επιβεβαιώθηκαν. Η μη υπεροχή του ασταεκού περιβάλλοντος στις ηγετικές συμπεριφορές του έργου δεν μπορεί να ερμηνευθεί με άλλον τρόπο, παρά με το ότι υπεροχή υπήρξε μεν, δεν έφθασε όμως στο απαιτούμενο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Η μη υπεροχή του αγροτικού περιβάλλοντος στον κοινωνικο-συναισθηματικό χώρο ίσως οφείλεται -εκτός από το λόγο που μόλις αναφέρθηκε- στο μεγαλύτερο άγχος που παρατηρήθηκε στον αγροτικό χώρο κατά τη διάρκεια της έρευνας - σύμφωνα με επιπλέον στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τις ίδιες ερευνητικές ομάδες για τη διαπροσωπική αλληλεπίδραση (Παπούλια, 1986). Άλλη πιθανή ερμηνεία είναι ότι στο αγροτικό περιβάλλον η συνεργασία δεν προϋποθέτει άμεση επικοινωνία στο χώρο (Κατάκη, 1984, σ. 109), με συνέπεια οι ικανότητες για λεκτική και διαπροσωπική επικοινωνία να μην είναι επαρκώς ανεπτυγμένες. Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, δεν θα έπρεπε να περιμένουμε υπεροχή του αγροτικού περιβάλλοντος στον κοινωνικο-συναισθηματικό χώρο.

Το γεγονός της ύπαρξης περισσότερων ομάδων στο αγροτικό περιβάλλον, σε σύγκριση με το ασταεκό, που έφθασαν σε συμφωνία ως προς την απόδοση του κύρους στα μέλη τους, δείχνει ότι στο αγροτικό περιβάλλον υπάρχει μεγαλύτερη ομοιομορφία στο αξιολογικό σύστημα που μοιράζονται οι κάτοικοι, κάτι που δεν αμφισβητείται από την κοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΔΗΓΙΕΣ

1. Σε παρακαλούμε να γράψεις στα τετραγωνάκια της πρώτης σειράς τα *μικρά* ονόματα των συμμαθητών σου που βρίσκονται τώρα μαζί σου και το δικό σου. Βάλε ένα όνομα σε κάθε τετραγωνάκι π.χ.

Νίκος	Γιάν.	Κώστ.	Μαρ.	Ελέν.
-------	-------	-------	------	-------

2. Η πρώτη ερώτηση που θα θέλαμε να απαντήσεις είναι «Ποιος είχε τις καλύτερες ιδέες;» (εννοούμε κατά τη διάρκεια της συζήτησης). Στον συμμαθητή σου (ή συμμαθήτριά σου) που κατά τη γνώμη σου είχε τις καλύτερες ιδέες θα βάλεις τον αριθμό 5, που σημαίνει *«πάρα πολύ»*, στην αντίστοιχη θέση. Σ' αυτόν που είχε *πολύ* καλές ιδέες θα βάλεις 4. Σ' αυτόν που είχε *μέτρια* καλές ιδέες θα βάλεις 3, σ' αυτόν που είχε *πολύ λίγο* καλές ιδέες θα βάλεις 2 και σ' αυτόν που δεν είχε *καθόλου* καλές ιδέες θα βάλεις 1.

Παράδειγμα: Ο Νίκος, ο Γιάννης και ο Κώστας είχαν *πολύ λίγο* καλές ιδέες, ενώ η Μαρία *πάρα πολύ* καλές και η Ελένη *καθόλου*.

1. Ποιος...	Νίκ.	Γιάν.	Κώστ.	Μαρ.	Ελέν.
	3	3	3	5	1

3. Κάνε το ίδιο και για τις υπόλοιπες τρεις ερωτήσεις. Ευχαριστούμε.

(Οι ερωτήσεις που δόθηκαν στους μαθητές για την αξιολόγηση των μελών της ομάδας)

Ημερομηνία:

Σχολείο:

Τάξη:

Φύλο:

Ωρα:

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης:					
1. Ποιος είχε τις καλύτερες ιδέες;					
2. Ποιος κατεύθυνε τη συζήτηση περισσότερο;					
3. Ποιον συμπαθούσατε περισσότερο;					
4. Ποιον θα μπορούσατε να θεωρήσετε ως αρχηγό;					

ΦΥΛΛΟ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ

Ηγετικές συμπεριφορές:	1	2	3	4	5
1. Έργου - Ιδέες					
2. Έργου - Κατεύθυνση					
3. Κοινωνικο-συναισθηματικός χώρος					
4. Γενικευμένη μορφή					

Ημερομηνία:

Σχολείο:

Τάξη:

Φύλο:

Ωρα:

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bales R. F. και Slater P. E., 1955, «Role differentiation in small decision-making groups», στο σύγγραμμα των Parsons T. και Bales R., *Family, Socialization and Interaction Process*, Glencoe, ILL., Free Press.
- Bottomore T. B., 1974, *Κοινωνιολογία*, Μετάφραση Τσαούση Δ., 2η έκδοση, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Carter L. F., 1954, «Recording and evaluating the performance of individuals as members of small groups», *Personnel Psychology*, 7, σ. 477-484.
- Dragonas T., 1983, *The self-concept of praeadolescents in the hellenic context*, Doctoral dissertation, Birmingham, University of Aston.
- Fiedler F. E., 1967, *A theory of leadership effectiveness*, New York: McGraw-Hill.
- Hollander E. P., 1978, *Leadership Dynamics*, New York, The Free Press.
- Κατάκη Χ. Δ., 1984, *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, Κέδρος, Αθήνα.
- Κηπουρού Λ., Σόλμαν Μ., Λοξιάδης Σ., 1978, «Συσχέτιση ανάμεσα στον τόπο κατοικίας, τη νοημοσύνη και τη σωματική διάπλαση του παιδιού», Ανακοίνωση στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογίας, Αρχαία Υγιεινής, Παράρτημα, Αθήνα.
- Παπούλια Ε., 1987, *Η διαπροσωπική συμπεριφορά των εφήβων στο χωριό και την πόλη*, Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος Ι. Ν., 1974, «Στατιστική εφηρμοσμένη εις τας επιστήμας της συμπεριφοράς», τόμος Α', *Περιγραφική Στατιστική*, Ιωάννινα.
- Polemi-Todoulou M., 1981, *Cooperation in family and peer group: A study of interdependence in a greek island community*, Unpublished Doctoral Dissertation, Bryn Mawr College, Pennsylvania.
- Shaw M. E., 1981, *Group Dynamics: The Psychology of small group behavior*, 3η έκδοση, McGraw-Hill, New York.
- Ταίνις Φ., 1975, *Κοινότητα και κοινωνία*, Μετάφραση Μανώλη Μαρκάκη, εκδόσεις Αναγνωστίδη, Αθήνα.
- Triandis H. C. (Ed.), 1972, *The analysis of subjective culture*, Wiley: New York.
- Vassiliou G., Georgas J. G., Vassiliou V., 1968, «Measurements of variations in manifest anxiety in relation to socioeconomic and cultural determinants», στο σύγγραμμα του Lasse S. (Ed.), *An evaluation of the results of the psychotherapies*, Charles Thomas: Springfield, Illinois.
- Vassiliou V., Vassiliou G., 1973, «The implicative meaning of the greek concept of filotimo», *Journal of Cross Cultural Psychology*, 4, 3, Western Washington State College.
- Weiner F. H., 1976, «Altruism, ambiance and action: The effects of rural and urban rearing on helping behavior», *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 1, σ. 112-124.
- Wirth L., 1957, «Urbanism as a way of life», στο σύγγραμμα των Hatt R. K. και Reiss A. J., *Cities and Society*, Glencoe, The Free Press.